

Asfar Maluašia: Mandejská kniha astrologie, lékařství a magie v novém světle

Marek Vinklát, HTF UK, katedra religionistiky a Ústav židovských studií
e-mail: Marek.Vinklát@stmail.uni-bayreuth.de

Abstract

The Mandaean *Asfar Maluašia* was compared with other sources of Middle Eastern astrology and divination only in some cases. The old structure of this compilation suggested by Lady Drower is not sufficient for present studies and very important similar texts of Middle East were not mentioned in her translation. The author of this study proposes new structure and he points at the known astrological and divinatory writings with parallels of *Asfar Maluašia*. He also translates from Mandaic texts which are identified as Mandaean originals and reconstructs the original purpose and meaning of the compilation. Through study of its colophons the author traces the origins of *Asfar Maluašia* texts to the 17th century and the combination of separate texts to the 18th century. As the comparison proves, some of the contents of the *Asfar Maluašia* is actually much older and incorporates the Babylonian and Greek traditions – amongst them the *Apocalypse of Daniel*.

Key words

Astrology, Magic, Mandaeans, *Asfar Maluašia*, *Apocalypse of Daniel*, Babylonian astrology, Greek astrology, Syriac astrology, Arabic astrology

Klíčová slova

astrologie, magie, Mandejci, *Asfar Maluašia*, *Zjevení Danielovo*, babylónská astrologie, řecká astrologie, syrská astrologie, arabská astrologie

Úvod

Vedle mandejských klasických textů¹ a esoterických dívánů² jsou nám dostupné i mandejské texty magické, jejichž nejstarší doklady v podobě ochranných zaříkadel rytých do olověných plátků, datujeme do 3.–5. stol. n. l. a do 5.–7. stol. magické texty vepsané inkoustem do hliněných misek (např. Pognon: 1989). Nejmladšími ochrannými talismany (*qmaha* či *zrazta*) jsou pak texty na papíru či kůži, z nichž některé byly srolovány do kovové trubičky a zavěšeny na krk nebo na pravou paži (Macúch 1976: 163–164). Tyto magické texty byly sdružovány do sbírek, z nichž mohli mandejští kněží podle potřeby přepisovat texty pro své zákazníky (Drowerová

¹ Např. *Ginza*, *Qulasta* a *Kniha Janova*. Viz Gebelt 1996: 41–42. Na *Ginzu* (Pravá *Ginza* – GI, Levá *Ginza* – GS) odkazují dle Lidzbarski 1978.

² Papyrových svitků. Např. *Diuan Abatur*, *Haran gauaita* nebo *Diuan nahrauta* (Gebelt 1996: 41–42).

1943: 150). Takovou sbírkou je například D.C.43³ nebo D.C.46,⁴ v níž nalezneme magická říkání a předlohy pro tvorbu talismanů, z nichž několik obsahuje velice staré sumerské tradice (Drowerová 1943: 149).

Podobnou kompilací, ale daleko rozsáhlejší obsahově i tematicky, je tzv. *Asfar Maluašia*.⁵ Drtivá většina jejího obsahu je nemandejského původu a jedná se spíše o sbírku astrologických, lékařských a magických textů, přejatých z arabských, syrských a perských zdrojů, které však zpracovávají tradice daleko starší – řecké, starobabylónské a snad i indické. Možná právě z tohoto důvodu unikala sbírka pozornosti mnoha badatelů (Buckleyová 2002: 15). Přesto nám však může sbírka nabídnout řadu cenných poznatků o svém vzniku, o způsobu, jakým byla užívána, a o roli magie a astrologie v mandejském gnostickém myšlení. Vedle těchto témat poukazují v této studii také na nemandejské zdroje, které jsou příbuzné se zdroji, jež byly do sbírky inkorporovány. Zvláštní pozornost věnuji mandejské verzi „Zjevení Danielova“, textu, který je velice dobře doložen i v jiných jazycích. Podrobněji se pak soustředím na obsah vykazující známky mandejské tradice a uvádím jeho úplné překlady z mandejštiny.⁶

1. Asfar Maluašia obecně

Pro Mandejce je *Asfar Maluašia* podepřena autoritou Hibila Ziuyu,⁷ jelikož někteří věří, že ji předal Tělesnému Adamovi,⁸ aby z ní mohl číst budoucnost (Drowerová 1937: 82, 301). Astrologie se tak stává nástrojem sil Světla, které skrze ni chtějí člověku pomoci v boji proti silám Temnoty – planetám – vládcům hmotného světa. Oproti klasické antické kosmologii, mandejské (gnostické) myšlení přeznačuje význam planet a světa jako takového (Rudolph 2010: 72). Úlohu zbraně proti silám Temnoty mají pak i ochranné magické texty a exorcismy. Během mandejského novoročního svátku *paruanaja* někteří kněží pomocí novoročních předpovědí v *Asfar Maluašia* vypočítávají, jaký bude nastávající rok (Drowerová 1937: 86, Drowerová 1949: 1).

1.1 Nástin dějin bádání

Podobně jako o ostatních mandejských rukopisech i zde platí, že neznáme jistě všechny v současnosti se vyskytující exempláře. Uvádím proto jen ty, jejichž existence je potvrzena. Nejstarší dochovaný rukopis z roku 1797 chová Bibliothèque nationale de France (C.S. 26). Britská Bodleian Library v Oxfordu od roku 1958 vlastní rukopis věnovaný E. S. Drowerovou (D.C. 31), jenž je podle zápisu písaře datován do roku 1831. Text z roku 1853 (Cod. Petermann I, 155), získaný Juliem Heinrichem Petermannem, je uložen ve Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz

³ „*Pokladnice chudého kněze*“, svitek s dvanácti exorcismy s vyobrazením postavy na druhé straně. Viz Buckleyová 2006: 155.

⁴ Kopie z D.C. 45. Přel. Drowerová 1943.

⁵ Dosl. „Kniha znamená zvěrokruhu“. Slovo *maluaša* (znamení zvěrokruhu) nalézáme i v syrských astrologických textech. Viz Wallis Budge 1913: 523nn.

⁶ Překlady z mandejštiny pořizují z D.C. 31, jenž je mi bohužel jako jediný dostupný. Mandejštinu přepisují dle transliterace Macúcha a Drowerové (1963). Ve vlastních jménech však někdy přepisují i jako *j*. Slova potřebná pro snadnější čtení i pochopení textu uvádím v překladech v kulatých závorkách. V hranatých závorkách odkazují na texty v D.C. 31 takto: [stránka:řádek].

⁷ Dosl. „Ábel Lesku“. Jedna z ústředních postav sil Říše Světla.

⁸ *Adam pagria* – planetami stvořený hmotný člověk (*pagra* – mrtvola, mršina, tělo).

Berlin. Snad ještě dodnes je v soukromé sbírce v Bagdádu rukopis z roku 1931 a, jak uvádí Macúch (1976: 161), je snad téměř jisté, že další rukopisy bychom našli v knihovnách kněží – dnes však převážně v oblastech diaspory.

V roce 1949 vydala Ethel Stefana Drowerová překlad sbírky do angličtiny, jež opatřila z D.C. 31, z C.S. 26 a z textu (zdroj A) mandejského kněze (Drowerová 1949: 1). Přijetí knihy *The Book of the Zodiac* akademickou obcí bylo rozporuplné. George Sarton, otec historie vědy a zakladatel akademického časopisu *Isis*, popsal v jedné z bibliografií *Asfar Maluašia* velice kriticky (Sarton – Siegel 1950: 374). Na obranu výzkumu lidové astrologie však vystoupil Otto Neugebauer, badatel na poli starověké astronomie a astrologie, a v dalším čísle časopisu *Isis* publikaci Drowerové obhájil (Neugebauer 1951: 111). Otto Neugebauer přispěl ke studiu *Asfar Maluašia* také velice zajímavou recenzí (1950: 309–313), v níž doplňuje překlad důležitými technickými detaily. Jorunn Jacobsen Buckleyová užila ve svých pracích (2006) i kolofony ze sbírky *Asfar Maluašia*, jež dodaly potřebné informace pro rekonstrukci příbuzenských a iniciačních linií mandejských kněží. Důležitý článek asyrioložky Francescy Rochbergové propojuje materiál sbírky s asyrskými věšteinými texty ze 7. století př. n. l. (1999–2001: 244).

1.2 Podoba a struktura kompilace

Sbírka má v současnosti formu *kurasa* – nesvázaného kodexu. Stejně jako v ostatních mandejských textech i zde nacházíme klasické vstupní formule a kolofony. Převážně v těchto dvou typech dokladů nacházíme mandejskou teologii, což jen dokazuje, že ostatní části textů nepocházejí z mandejského prostředí. Ve vstupních formulích nacházíme tradiční modlitby, či spíše prosby o požehnání, která má obdržet každý písař (a případně i jeho blízcí) za zásluhu opsání textu. Pisatel se v nich vždy obrací k Prvnímu Životu (*hiia qadmaia*) a někdy i k dalším bytostem světla (např. Manda *q-Hiia*), v jejichž jménu má obdržet uzdravení (*asuta*), očištění (*zakuta*) a další kvality (např. moc, řeč).

Sbírka obsahuje celkem tři kolofony, jejichž funkcí je doložit řetězec jmen opisovatelů textů a případné historické údaje. A právě podle kolofonů můžeme celou kompilaci primárně rozdělit na tři části:

První část, jež obsahuje dvě knihy – *Asfar Maluašia* a *Asfar q-Kukbia*,⁹ lze považovat za nejstarší a rovněž za ústřední,¹⁰ k níž se časem začaly připisovat a přidružovat další texty. Kolofon, jenž část uzavírá, nasvědčuje tomu, že obě knihy pronikly do mandejského prostředí pospolu a začaly tak být i opisovány. Po kolofonu následuje několik kratších dodatků a tabulek astronomicko-astrologického charakteru, které nebyly původně součástí obou knih. Pro mandejský kult je nejdůležitější částí tabulka s *maluaša* jmény (viz níže).

Druhou část tvoří 16 různých textů, které tematicky dále rozdělují. Díl první bych vymezil jako soubor lékařských textů a exorcismů soustředěných kolem *Asfar q-Sira*.¹¹ Další díl se zabývá praktickými texty, jako jsou měsíční hemerologie¹² nebo návody na tvorbu amuletů. Třetí díl pak tematizuje novoroční předpovědi

⁹ Dosl. „Kniha hvězd“.

¹⁰ Macúch 1976: 161. Ne však svým obsahem, ale dobou, kdy je Mandejci užívána.

¹¹ Dosl. „Kniha Měsíce“.

¹² Vymezení, které dny jsou vhodné pro tu kterou činnost.

a předpovídání budoucnosti podle rozličných znamení (*omina*). Tato druhá část je rovněž zakončena kolofonem.

Část třetí, kterou Petermannova verze, ač není nejstarší (Macúch 1976: 161), neobsahuje, přibyla jistě do sbírky jako poslední, avšak neznamená to, že by materiál v ní obsažený byl nejmladší. Část obsahuje soubor předpovědí a znamení, „Zjevení Danielovo“, soubor numerologických výpočtů a dále lékařské recepty. Kolofon této části je nejkratší.

Vstupní prosby písaře se v celém textu sbírky objevují v různých variacích osmnáctkrát. Díky nim mohu sbírku strukturovat zcela novým způsobem. Třetí část můžeme ponechat stranou, jelikož žádnou vstupní prosbu neobsahuje – už to svědčí o její jinakosti a o tom, že neprošla klasickou mandejskou redakcí jako texty jí předcházející. Ostatek sbírky (1. a 2. část) pak můžeme považovat za sjednocení více či méně souvislých textů, jež možná před „kanonizací“ jednotlivě kolovaly v opisech mezi mandejskými kněžími. Spisy sice byly seřazeny systematicky (viz výpis dole), ale jejich součásti, které nekorespondovaly s tématem, k němuž náležel začátek spisu, nebyly odtrženy a umístěny tam, kam by měly patřit. Zaznamenávání opisů v kolofonech se tak možná zahájilo až po spojení *Asfar Maluašia* a *Asfar d-Kukbia* a po sjednocení textů druhé části. Níže uvádím strukturu sbírky, v níž jsem vzal v úvahu jak členění dle kolofonů, tak členění dle vstupních proseb.

1. část – 2 velké knihy a dodatky

Astrologické texty

1. *Asfar Maluašia* [1:1–86:3]
2. *Asfar d-Kukbia* [86:4–105:13]

Kolofon I a dodatky [105:14–110:23]

2. část – soubor 16 spisů

Zdravotní texty

1. Osud nemocného podle znamení I [111:1–111:23]
2. Osud nemocného podle dne v týdnu [112:1–113:16]
3. Osud nemocného podle dne v měsíci I [113:17–117:15]
4. *Asfar d-Sira* (Osud nemocného podle dne v měsíci II) [117:16–120:17]

Exorcistické texty

5. Vymýtání démonů I [120:18–125:3]
6. Vymýtání démonů II – „Šalamounovy exorcismy“ [125:4–134:2]
7. Vymýtání démonů III a numerologické výpočty [134:3–137:15]

Praktické texty

8. Hemerologické texty I [137:16–146:1]
9. Osud nemocného podle znamení II, tvorba amuletů a další [146:2–158:11]
10. Hemerologické texty II [158:11–164:18]
11. Umístění dveří v domě [164:19–168:22]

Věštebné texty

12. Novoroční předpovědi I [169:1–179:15]
13. Novoroční předpovědi II [179:16–196:10]

14. Chorografie a soubor věštebných znamení I [196:11–227:19]
 15. Soubor věštebných znamení II [227:20–236:18]
 16. Soubor věštebných znamení III [236:19–255:4]
- Kolofon II [255:5–256:43]

3. část – dodatky a „Zjevení Danielovo“

1. Soubor věštebných znamení VI [257:1–258:15]
2. Novoroční předpovědi III [258:16–259:19]
3. Arabské výpočty [259:20–261:16]
4. „Zjevení Danielovo“ [261:17–286:4]
5. Charakteristiky planet [286:5–286:42]
6. Lékařské recepty [286:43–288:11]

Kolofon III [288:12–288:20]

Numerologická tabulka abagady [288:21–289:20]

2. Obsah sbírky a nemandejské zdroje

První část kompilace začíná celkem *Asfar Maluašia* [1:1], který obsahuje astrologické předpovědi pro jednotlivce podle učení o tzv. 12 horizontálních domech.¹³ Tento systém je zastoupen v klasických řeckých astrologických textech (Neugebauer 1950: 309) a jeho obdoby můžeme nalézt už i v kumránských nálezech.¹⁴ Podle znamení je řazen i syrský text, avšak neobsahuje učení o dvanácti domech (Wallis Budge 1913: 617–619). Následující text *Asfar d-Kukbia* [86:4] předpovídá jednotlivci budoucnost podle planety (*kukba*), která vládla během jeho narození, jež se určovala nejspíše dle poznámky v dodatcích na konci první části sbírky [109:1–8]. Na podobné texty narazíme ve druhé části kompilace [154:11–156:5], v Babylónském Talmudu (Šab. 156a), v syrské lékařské knize (Wallis Budge 1913: 616–617) i v řeckých textech.¹⁵

První kolofon sbírky [105:14] nás informuje o tom, že její první část byla opsána celkem šestnáctkrát rukama deseti pojmenovaných kopistů. Posledním kopistou byl Ram Zihrun v roce 1831 a prvním jmenovaným byl Zakia Bajan Diqnana, kterého bych, pro nevelký počet kopistů, situoval do 18. či 17. století.¹⁶ V tomto období bychom už nemohli hledat přímý zdroj v původních řeckých textech, ale spíše v syrských nebo arabských. Od počátku byly *Asfar Maluašia* i *Asfar d-Kukbia* opisovány společně, jelikož kolofon nemluví o nikom, kdo by text opisoval ze dvou zdrojů.

Po tomto soupisu kopistů přichází ke slovu důležitý seznam pro určování mandejského tajného jména. Každý mandejec užívá dvě jména: *laqab*, civilní jméno¹⁷ a mandejské tajné *maluaša* – jméno, které je užíváno pouze v kultu.¹⁸

¹³ Dvanáct úseků ekliptiky, které v protisměru hodinových ručiček reprezentují jednotlivé domy a jejich sféry vlivu (např. finance, rodiče nebo kariéra). Viz Barton 1994: 98–99.

¹⁴ Zvláště fyziognomické texty 4Q186 a 4Q561. Viz Popović 2007.

¹⁵ Zde je však tento systém aplikován na zvěrokruh. Např. Cumont 1903: 158–169. Dále viz Neugebauer 1950: 310.

¹⁶ [106:22] „Zakia Bajan Diqnana, kterou opsál pro něj z *kurasasa* Anuše Maiualia, syna Anuše Bihdada, z *kurasas* Adama, syna Bajana Mašhadia, z *krasa* Anuše, syna Hibila, syna Jahia Manzana.“ Z textu není jasné, zda Zakia opisoval ze tří textů najednou, či byl před ním ještě text třikrát opsán. Třetí od konce, Sam Zakia, opisoval kolem roku 1700 pro Anharu (Buckleyová 2006: 182), což je důvod, proč první kopisty umisťovat spíše do 17. stol.

¹⁷ Podrobněji k arabskému *laqab* viz Schimmelová 1989: 50–67.

¹⁸ Viz tabulku v Drowerová 1949: 68–69. A také opravenou tabulku v Buckleyová 2006: 347–348.

Čísla, jimiž jsou jména opatřena, jsou důležitá pro numerologický výpočet, kterým se novorozenci jméno vybírá (Drowerová 1937: 82). Následuje několik různých kratších textů a první část je pak zakončena souborem předpovědí o úmrtí novorozenat, který potvrzuje mou domněnku, že celkovým zaměřením první části (včetně dodatků) je vytváření předpovědí novorozencům a přiřazování *maluaša* jména. Kněží, kteří používali právě tyto texty, mohli poskytnout rodičům obsáhlé informace o budoucím životě jejich dítěte. Je pravděpodobné, že mnoho mandejských kněží tuto kompilaci vůbec nevlastnilo, neznalo a možná používalo sbírku jinou.

Druhá část sbírky sestává celkem ze šestnácti spisů a obsahuje několik tematických okruhů. Nejprve přichází na řadu zdravotní tematika, která ve čtyřech textech určuje osud nemocného podle období, v němž onemocněl (den v týdnu,¹⁹ den v měsíci,²⁰ znamení²¹). S lékařstvím rovněž souvisí další téma, jež tvoří tři sbírky exorcismů, které stanovují způsob léčby podle doby, kdy příslušný démon člověka napadl.²² Zajímavou informací nám podává spis [125:4], jelikož je označen jako „Zaříkávání, jež učil a vyjevil Sulajman, syn Davidův“, a odkazuje tak ke králi Šalamounovi,²³ jemuž se připisuje i řecká *Závět Šalomounova*,²⁴ která obsahuje výčet démonů s nemocemi, jež způsobují, a recepty a zaříkání, která je mají zaplašit.²⁵ Lékařskou a exorcistickou tematiku zakončují dvě série numerologických výpočtů pro zjištění osudu nemocného člověka (srov. Wallis Budge 1913: 531–534).

Dále přichází soubor textů, které se tematicky určitým způsobem liší a skládají se z mnoha kratších pojednání. Spojuje je však užívání v běžném životě, a ne pouze při hraničních situacích, a proto nazývám spisy tohoto celku jako spisy „praktické“. První hemerologický²⁶ spis [137:16] obsahuje výčet dnů v měsíci s činnostmi, které jsou pro tyto dny vhodné či nevhodné (srov. Wallis Budge 1913: 560–565), a poté následuje výpis zlých a dobrých dnů v měsíci obecně (srov. Wallis Budge 1913: 556–557 a 557–559). Z tématu vybočuje další spis [146:2], jelikož ve dvou verzích pojednává opět osud nemocného podle znamení, podobně jako text [111:1]. Obsahuje také předpověď o počtu dětí a velice důležitý návod na vytváření amuletů, o němž speciálně pojednám v kapitole o mandejských tradicích ve sbírce. Následně spis obsahuje charakteristiky jednotlivých znamení, návod na vytváření horoskopů, které známe z knihy *Asfar Maluašia* v první části stejnojmenné sbírky, soupis dnů vhodných pro návštěvu vladaře, astronomické informace, vhodné dny pro uzavření smlouvy, vhodné dny pro svatbu. Dalšími texty jsou stručné charakteristiky lidí, kteří

¹⁹ Doba onemocnění je zde ještě upřesněna dobou dne – první denní hodinou, polovinou dne a koncem dne.

²⁰ Texty [113:17] a [117:16] užívají velice podobnou rétoriku (hovoří o lékaři, o přesunu nemocného apod.) jako syrské verze (Wallis Budge 1913b: 536–538). Text [117:16] je nazván jako *Asfar d-Sira* (dosl. Kniha Měsíce).

²¹ Text [111:1] má také svou obdobu v syrské lékařské knize (Wallis Budge 1913: 546–549 a 549–550).

²² Spisy [120:18] a [134:3] obsahují pouze lidové lékařské recepty (srov. Wallis Budge 1913: 656–714), zatímco text [125:4] k nim připojuje i magické formule psané na olovené plátky.

²³ Jelikož je zde použit arabský tvar jeho jména (سليمان), usuzuji, že byl spis převzat z arabského prostředí. S podivem si však musíme přiznat, že tak mandejci přejali text, jenž je zaštitěn autoritou jedné z největších postav starověké židovské historie, což je pro mandejské myšlení velice neobvyklé.

²⁴ Řecké znění viz McCown 1922. Anglický překlad pak Conybeare 1898: 1–45.

²⁵ Viz. např. návod na vyhnání šestnáctého démona (Conybeare 1898: 36).

²⁶ *Aktiar* – kmen afel od aramejského kořene כרר „doutat, čekat, záviset“. Odtud pochází i arabský termín stejného významu *ihitjirát* (pl.), jenž se někdy překládá i jako „výběry“ (lat. electiones) či hemerologie. Viz Hastings 2003, sv. 23: 89. A také Ebied – Zouny 1976: 296–307.

se narodili pod určitou planetou,²⁷ opět nalézáme text pro návštěvu vladaře a pro obchodní smlouvy a výpis sedmi planet. Po něm přichází soubor numerologických výpočtů – jak zjistit, zda těhotná žena nosí syna, či dceru (Srov. Wallis Budge 1913: 625.), který z bratrů zemře dříve,²⁸ jak nakoupit (Srov. Wallis Budge 1913: 559), zda člověk v ohrožení přežije²⁹ a zda nalezneme ztracenou věc (Srov. Wallis Budge 1913: 541). Další spis [158:11] sestává pouze z dalších hemerologií, které jsou podle poznámky pisatele arabského původu (viz Wallis Budge 1913: 627–628). Velice zvláštního charakteru je následující spis [164:19], jenž obsahuje pokyny pro výstavbu dveří v domě, jíž si má zajistit šťastnou budoucnost.³⁰

Téma věšebné projednávají spisy následující: dva soubory novoročních předpovědí [169:1] a [179:16], spis [196:11] obsahující mandejský chorografický³¹ text a výčet věšebných znamení, jako jsou např. nebeské úkazy a meteorologické jevy. Další dva spisy [227:20] a [236:19] obsahují rovněž výčet podobných znamení, z nichž poslední obsahuje i znamení zvláštního druhu, jako je vraní krákání, syčení ohně nebo vrzání dveří. Vznik materiálu těchto novoročních předpovědí i seznamů znamení můžeme pro jejich obsah a rétoriku vystopovat až do 7. stol. př. n. l. (Rochbergová 1999–2001: 244nn).

Podle druhého kolofonu [255:5] byla tato část opsána celkem devatenáctkrát osmnácti jmenovanými kopisty. Posledním kopistou je opět samozřejmě Ram Zihrun a prvním známým je Anuš Mu^calia. Ram Zihrun opsal text od Jahia Rama Zihruna, který jej opsal od Jahia Juhany,³² který jej opsal od Sama Bajana. Až potud je kolofon stejný jako u první části, ale jelikož Jahia Juhana opisoval druhou část ze dvou zdrojů, domnívám se, že sloučil dvě sbírky. Jednu od Sama Bajana a druhou od jakéhosi Rama.³³ Co z druhé části ten který zdroj obsahoval, můžeme přibližně odhadnout z jejího obsahu.

Lékařské a exorcistické texty (spisy 1.–7.) mohl obsahovat jeden zdroj Jahia Juhany a hemerologické a věšebné texty (spisy 8.–16.) zdroj druhý. Toto rozdělení je ale velice zkusmé, jelikož spisy uprostřed druhé části (především spisy 8.–11.) mohou patřit jak k prvnímu, tak k druhému zdroji. Podobná situace nastává i u druhého pojmenovaného kopisty Anuše Juhany, jenž opisoval ze tří zdrojů. Opět nevíme, zda opisoval podle tří stejných textů, nebo sjednotil tři zdroje. Tohoto kopistu můžeme rovněž situovat do 17. nebo 18. století, ovšem dobu převzetí jednotlivých spisů do mandejského prostředí nemůžeme přesněji určit, jelikož jejich vlastní případné kolofony mohly být při kompilaci opomenuty, nebo u spisů ani nikdy nebyly.

²⁷ Srov. texty z *Asfar d-Kukbia*, z Babylónského Talmudu (Šab. 156a) a Wallis Budge 1913: 616–617.

²⁸ Srov. Wallis Budge 1913: 526, kde se místo sourozenců jedná o manžele.

²⁹ Srov. Wallis Budge 1913: 535, kde je zapotřebí navíc číselná tabulka.

³⁰ Jedinou paralelou, kterou se mi podařilo dohledat, je podobný návod, vyskytující se v architektonické části sbírky *Brihat samhita* indického astrologa a matematika Varáhamihiry ze 6. stol. n.l. (Varáhamihira, 1996a: 477).

³¹ Tzv. „mundánní astrologie“ (chorografie) se zabývá vlivem planet a znamení na města, státy a vladaře (Barton 1994: 179–185).

³² Od dědečka Jahia Rama Zihruna a svého učitele, jenž ho inicioval do kněžského stavu. [255:18] „... a *taga* vložil mi na hlavu mou; odpust mu Manda d-Hiia hřichy.“

³³ [255:22] „... kterou on (Jahia Juhana) opsal pro sebe ze dvou *kurasa*, jenž jedna (je) Sama Bajana, syna Adama, syna Jahia, syna Zihruna, jménem Qutana. A jedna, jiná, (je) rabiho Rama, syna rabiho Jahia Zihruna.“

Ram Zihrun v kolofonu zanechal několik podstatných informací o prostředí, v němž sbírku *Asfar Maluašia* opisoval. Kopie vznikla v roce 1247 hidžry (1831 n. l.) ve městě Qurna,³⁴ na břehu Eufratu (zřejmě tedy na jihu Qurny) v domě jakéhosi rabiho Zihruna, syna rabiho Jahia Juhany. Kolofon končí zajímavým historickým postřehem:

[256:40] Správce³⁵ Qurny (je) sajid³⁶ Danun Aga³⁷. Správce Basry (je) sajid Muhammad Aga. Pašou Bagdádu je ʿAli Paša.³⁸ A šejch Muntifíš³⁹ (je) Maid, syn Humuda, syna Tamira. A Život vítězí navždy.

Část třetí je dodatek psaný menším písmem, než s jakým se setkáváme v obou predešlých kolofonech. Jak jsem již zmínil dříve, tato třetí část není obsažena v Petermannově verzi z roku 1853, neobsahuje klasický kolofon, ani vstupní prosby. Rozdělit ji můžeme proto jen podle poznámek v textu a podle obsahu. Převážnou většinu části tvoří spis, který můžeme s jistotou zařadit k tzv. „Zjevením Danielovým“.

Dodatek začíná dvěma typy věštebných znamení – rudou „branou“ v nebesích a tvarem oblaků. O rudém jevu, který se „jeví (jako) oheň, ale není to oheň“ [257:2], hovoří také syrská kniha (Wallis Budge 1913: 652), mandejské „Zjevení Danielovo“ [277:22] a arabský a syrský text (Furlani 1921: 162, 164). Druhým typem znamení jsou oblaky ve tvaru člověka, býka, koně, lva a berana. Podobný soupis nalezneme v syrském textu (Wallis Budge 1913: 652) a v mandejském [277:42] a arabském znění (Furlani 1921: 162–163). Následují dvě série novoročních předpovědí, pojednávající především o budoucím počasí.

„Výpočty Arabů“ (*hušbana d-arabaiia*) [259:20] čítají další novoroční předpověď, podobnou dvěma předchozím. Jelikož rok zde začíná měsícem muharram, byl text převzat opravdu z arabského prostředí. Dále přichází na řadu už jen dva numerologické výpočty, jeden pro určení osudu uprchlíka (srov. Wallis Budge 1913: 535 a 540), druhý pro určení osudu nemocného (srov. Wallis Budge 1913: 531–535, 538–539, 541).

K tzv. „Zjevením Danielovým“, která známe v řecké (Cumont 1912c: 171–179), syrské (Furlani 1916–1918: 885–889) a arabské (Furlani 1921: 157–168) verzi, patří i následující mandejský text [261:17], jenž se na Daniela odkazuje již v předchozím textu, který byl pravděpodobně ke „Zjevení Danielovu“ připojen ještě před mandejskou redakcí a začíná označením „Výpočty Arabů“ a „Řekl Daniel“.⁴⁰ Po arabských výpočtech přichází poznámka,⁴¹ kterou považují za začátek „Zjevení Danielova“ a jež byla do arabského prostředí zřejmě přejata ze syrského.⁴²

³⁴ Městečko na soutoku Tigridu a Eufratu.

³⁵ *Hakim* (حكيم) – správce, guvernér či vládce (dosl. však „moudrý“).

³⁶ Titul potomků synů Muhammadovy dcery Fatimy.

³⁷ Z tureckého *ağa* – pán, titul psaný za Osmanské říše za jména vojenských hodnostářů.

³⁸ ʿAli Rida Paša, který sesadil posledního mameluckého guvernéra Daʿuda v roce 1831 a vládl do roku 1841. K tehdejší historii Iráku viz Nieuwenhuis 1982.

³⁹ Kmenový svaz Al-Muntafiq (Nieuwenhuis 1982: 136).

⁴⁰ Arabský text je popsán jako „Znamení tradovaná prorokem Danielem“ (الرموز منقولة عن النبي دانيال). Viz Furlani 1921: 157.

⁴¹ [261:17] „Výpočty jiné, v měsíci Římanů.“ Nacházíme zde slovo *rumaiia* – Římané, Řekové či Byzantinci. Jsou jimi ale snad myšleni Syřané, jelikož měsíce v textu jsou syrské.

⁴² Pátá část Furlaního arabského textu je rovněž přeložena ze syrštiny a vykazuje podobnou strukturu jako první část Furlaního textu i jako náš mandejský text – jedná se vlastně o další připojené arabské Zjevení Danielovo (viz Furlani 1921: 167). Velice podobné texty nalezneme dokonce i v křesťanských sogdijských textech (viz Sims-Williams 1995: 294–301).

Mandejský text zachovává víceméně stejnou strukturu předpovědí jako nám dochovaná arabská verze, se kterou ji spojuje v obou verzích zmiňovaný Hermes.⁴³ Obsah bych opět datoval až do novobabylónského období, jelikož jsou zde předpovídány podobné události jako v novobabylónských textech (viz Rochbergová 1999–2001). Struktura mandejského „Zjevení Danielova“ projednává následující jevy:

I. Halový jev Slunce, II. Halový jev Měsíce, III. Srpek Měsíce, IV. Blesky, V. Hromy,⁴⁴ VI. Větry, VII. Deště, VIII. Kroupy, IX. Zemětřesení, X. Padající hvězdy, XI. Komety, XII. „Šíp“ na nebi, XIII. Tvary oblaků, XIV. Novoroční předpovědi,⁴⁵ XV. Různé předpovědi, XVI. Zatmění Měsíce a Slunce, XVII. Novoroční předpovědi.⁴⁶

Předpovědi III.–XVII. (mimo XV. a XVI.) obsahuje i arabské „Zjevení Danielovo“ s tím, že v mandejském textu chybí na začátku předpovědi zatmění Slunce a Měsíce (snad přesunuty do textu XVI.).

Do mandejského „Zjevení Danielova“ již neřadím krátkou poznámku [286:5] o povaze sedmi planet a o jejich trasách ve zvěrokruhu. Podobné tři seznamy nalezneme i v syrské knize (Wallis Budge 1913: 573–574).

Následuje seznam dvanácti receptů [286:43] pro zanícené a zastřené oči. Ve druhém receptu nalezneme, dle mého názoru, křesťanskou prosbu,⁴⁷ díky níž lze předpokládat, že text byl původně syrský. Podobné recepty, specializované i na další postižení očí, obsahuje syrský text (Wallis Budge 1913: 658–663).

Velice stručný kolofon uzavírá text 3. části, neobsahuje jména kopistů, uvádí stejné datum přepisu jako předchozí kolofon (1427 hidžry) a informuje nás, že se jedná o *kurasa* sbírky Římanů (*rumia* – tedy snad syrských křesťanů).⁴⁸ Dobovou situaci, kterou podrobně ve svých kolofonech popisuje Jahia Bihram (viz Buckleyová 2006: 143–159), ilustruje přání kopisty, aby se nad Araby slehla zem a aby Šitil, Hibil a Anuš ochránili „duše posledního pokolení“⁴⁹ před těmito „syny Akruna“.⁵⁰

3. Mandejská tradice v Asfar Maluašia

I přes množství cizích vlivů a materiálů nacházíme v kompilaci *Asfar Maluašia* minimálně tři místa, která nesou konkrétní stopy mandejského náboženství a odráží jeho kult a mytologii.

3.1 Mandejské amulety

Součástí devátého spisu druhé části kompilace je i návod, jenž uživatele sbírky informuje, jaký amulet je vhodný pro to které znamení. Amulety jsou zde uváděny nejspíše pod počátečními slovy svého textu, jak tomu je například i u rituálních scénářů ve sbírce *Qulasta* (Drowerová 1959). V jednom z amuletů je nositel

⁴³ [261:20] „Výrok Herma Moudrého“ (*mimra d-harmus lhakim*). V arabském textu pak jako هرmez هارمز, nebo هرمس (Furlani 1921: 159, 162 a 167).

⁴⁴ Je zde pojednáváno hřmění během roku v jednotlivých měsících, ale také hřmění za vlády zodiakálních znamení – stejně jako v arabském textu (Furlani, 1921: 161).

⁴⁵ Podle polohy Měsíce, Marsu a Saturnu v jednotlivých domech zvěrokruhu.

⁴⁶ Podle dne v týdnu, kterým začne nový syrský rok – měsíc Kánún at-tání.

⁴⁷ [287:12] „Pane náš, dej (nám) uzdravení“ (*maraiian iahib asuta*).

⁴⁸ [288:12] „Toto (je) *kurasa* sbírky Římanů“ (*hazin kurasa d-qulasta d-rumia*).

⁴⁹ Tj. mandejce.

⁵⁰ Akrun nebo Krun, v mandejské mytologii hora masa – pán nejhlubšího ze světů Temnoty.

ztotožňován se světelnou bytostí Pirunem a další texty nositeli dodávají autoritu, toliko potřebnou pro přemožení sil Temnoty. Ve zmínce o „poutech vody“ bychom mohli spatřovat odkaz na rituál *masbuta* (Gebelt 2009: 44–65, Drowerová 1937: 100–123). Rituální roucho *rasta* (Drowerová 1937: 30–39) by mohlo být opsáno výrazy „oděv světla“ či „oděv vody“ a začátek amuletu pro Vodnáře by mohl narážet na hůl *margna* (Drowerová 1937: 34–35).

[148:11] Poučení o znameních.⁵¹ Znamení a amulet s ním související.⁵² Znamení⁵³ Berana: napiš mu „Přišel jsem a ne sám“, co bude napsané navečer. Znamení Býka: napiš mu „*Ank'il a Bank'il*“. Znamení Blíženců: napiš mu „*Nad tajemstvím a náznakem stojím*“. Znamení Raka: napiš mu „*V oděvu světla lesku stojím*“. Znamení Lva: napiš mu „*Ve jménu jeho, Jukašara Ziuy*“. Znamení Panny: napiš mu „*Oděvy vody oblékám*“. Znamení Vah: napiš mu „*Poutám pouty vody*“. Znamení Štíra: napiš mu „*Já (jsem) ten malý Pirun*⁵⁴, *chrabrá a silný, co vzešel jsem v moci* [149] *Sama*,⁵⁵ *duše světla*“. Znamení Střelce: napiš mu „*Já (jsem) ten jediný král*“.⁵⁶ Znamení Kozoroha: napiš mu „*V moci dvou vzešel jsem*“. Znamení Vodnáře: napiš mu „*Hůl a příkaz v ruce své svírám*“. Znamení Ryb: napiš mu „*V noci jsem plazen a v noci vychováván*“.

3.2 Mandejské vnímání severu

Jedenáctý spis druhé části pojednává o vhodném umístění dveří v domě postupně podle světových stran. Po výčtu dveří postavených na východě, západě a jihu, přichází sever [167:17], který je zde zapsán pod označením „brána modlitby“.⁵⁷ Mandejci chovají severní stranu ve zvláštní úctě, jelikož věří, že se zde nachází Říše Světla, v níž pramení veškeré řeky světa.⁵⁸ K severní straně se také právě proto Mandejci modlí (podobně jako manichejci) a díky tomu je snadné je odlišit od Sabejců z Cháranu, se kterými bývají v některých muslimských textech ztotožňováni (Biruni 1879: 188 a 329, Drowerová 1937: 18–19). Pokud by byl tedy tento text převzat např. z arabského prostředí, museli tak Mandejci učinit jeho redakci a nahradit arabský výraz pro sever (např. شمال) svým vlastním.

3.3 Mandejský kosmogonický mýtus

Méně známý mandejský kosmogonický mýtus obsahuje čtrnáctý spis [196:11] druhé části, který pojednává především chorografická⁵⁹ témata. Mýtus je určen pro nasorejce⁶⁰ a svým charakterem a teologií je původní mandejskou tradicí. Pozemský

⁵¹ *Madunia* (pl.) – něco prisouzeného, sudba, osud. Zde užívané ve smyslu znamení zvěrokruhu, snad ve stejném smyslu jako *maluša*.

⁵² Názvy amuletů se pravděpodobně shodují se začátkem jejich znění – jsou proto uvedeny v kurzívě.

⁵³ Pouze zde se v této části užívá slova *maluša* (sg.). Dále je užíváno už jen *maduna*.

⁵⁴ Dosl. „malý plod“. V mandejských představách patron plodnosti (Drowerová 1949: 94, pozn. 3), jenž sídlí v oblaku v Říši Světla (GI XVII, 401,39).

⁵⁵ Dosl. „lék“. Jedna z bytostí vládoucí vyšším světům světla (Drowerová 1949: 94, pozn. 4).

⁵⁶ Název tohoto zaříkadla je nejasný, jelikož v C.S.26 je uvedeno *malka* (král) a ve verzi A *malaka* (anděl). Text D.C.31 je zde nečitelný.

⁵⁷ [167:17] *baba d-rahmia*. *Rahmia* je označení pro každodenní pobožnost či modlitbu, jež má být proslouvena třikrát denně (Drowerová 1959: 106).

⁵⁸ Mandejci snad původně užívaný Jordán i pozdější Eufrat a Tigris skutečně pramení na severu a tečou na jih.

⁵⁹ Chorografie neboli „mundánní astrologie“ se zabývá vlivem planet a znamení na města, státy a vladaře (Barton 1994: 179–185).

⁶⁰ *našuraita* – mandejští učenci (viz Gebelt 1996 : 38).

svět zde uspořádává demiurg Ptahil,⁶¹ podobně jako v Pravé Ginze⁶² a v *Diuan Abatur* (str. 14), kde, podobně jako v našem textu, svět formuje společně s démony.

[200:16] Toto (je) rozdělení, (jež) sdělil Hibil Ziua Ptahilovi, totiž: „Jdi do Tibilu a uspořádej jej pro výstavbu, (jelikož) celý svět Tibilu (je) pustý“. A tak vyslechl Ptahil řeč, kterou Hibila Ziua (již) neopakoval. Tedy šel Ptahil, (stejně) jako devět tisíc utrů, (co) s ním šlo.

Jak uviděl Ptahil Tibil, padlo srdce jeho z opory své⁶³ [201] a řekl jim, utrům, bratrům svým: „Pohleďte utrové, bratři mí. Tibil, co on (vám) připomíná? Dům to (je), kde vzpoura v nitru přebývá a (je) naplněn sténáním. A sídlí (v něm) vypočítavost a reptání. A hněvem velkým se naplňuje. Copak (lze) napravit Tibil mrknutím oka?⁶⁴ Z něj bys odešel. Tento dům nebudu stavět a nebude pro něj prostoru“ (Srov. Drowerová 1950: 17).

Jak toto Ptahil řekl, Hibil Ziua se na něj z výšin rozzlobil a uvrhnul jej v pouta.⁶⁵ Spoutal Ptahila, dokud za něj Abatur slovo (ne)promluvil – z pout jej uvolnil a řekl mu: „Cožpak, synu můj, slovo jsem ti neřekl, ve všech knihách ti nedal poslechnout, že nenalezneš uposlechnutí slov velkých? Jdi a uspořádej sedm oběžnic pro Sedmero hvězd na nebi. A na zemi přiděl každé jedné část. A každé jedné (přiděl) místo spočinutí,⁶⁶ každé jedné z hvězd (to) dej. Dvanáctero znamení (dej) podíl. A výpočty dej počtářům, aby z úst synů Adama nevymizelo tvé jméno.“

Tedy prošel Ptahil do Tibilu a rozhněval se na Sedmero hvězd a na Dvanáctero znamení, syny své, kteří zahalili svůj nedostatek. Démoni a ďáblové rozdělili [202] hory a (Ptahil) dal protáhnout kanály a vyrovnal cesty, rozmístil města a uspořádal celý Tibil.

Dále Ptahil přiděluje planetám i zvěrokruhu části světa a poté spis pokračuje podrobnějším seznamem zemí a měst pod vlivem planet a návodem, jak předpovídat budoucnost pomocí tohoto chorografického seznamu.

Výše přeložený mýtus si jistě zaslouží větší pozornost badatelů, než jaké požíval dosud, jelikož stvoření světa podle Mandejců popisuje z jiného úhlu pohledu a rovněž dobře ilustruje gnostický pohled na pozemský svět. Předpokládám, že v textu, jenž byl Mandejci přejat, se vyskytoval mýtus jiné náboženské tradice, jelikož bych materiál v návodu, který po mýtu přichází, zařadil opět k novobabylónské tradici ze 7. stol. př. n. l.

4. Závěrečné shrnutí

Díky novému pohledu na strukturu sbírky *Asfar Maluašia* a díky podrobnějšímu studiu kolofonů lze podat uspokojivější (ne však vyčerpávající) odpovědi na otázky položené na začátku naší studie.

⁶¹ Ptahil je světelnou bytostí „utra“ a v *GIV*,174:4 synem Abatura. Etymologie jeho jména je stále nejasná (viz Kraeling 1933: 152–165).

⁶² *GII*,34:1; *III*,103:1; *V*, 174:34; *XV*,351:4.

⁶³ Mandejský výraz nejvyššího smutku.

⁶⁴ Drowerová považuje *lmirfas zafa d-aina* za chybu (Drowerová 1949: 123, pozn. 3). Já však překládám dosl. jako „mrknutím řasou oka“. Ptahil zde předpokládá, že není možné chaotický svět uspořádat během chvilky a pochybuje tak nad úkolem, jenž mu Hibil Ziua zadal.

⁶⁵ Se spoutáním Ptahila se setkáme i v *GI XV*,352:25.

⁶⁶ Dosl. „ležení, tábor, odpočívadlo“. Každá planeta spravuje jednu ze sedmi „strážnic“ (*matarta*, srov. s řec. Τάρταρος), v nichž jsou dočasně zadržovány a trestány duše při výstupu do Říše Světla (viz *DA*, 24–31).

Sbírka vznikla nejspíše spojením různorodých astrologicko-magických, zdravotních a divinačních spisů v 18. století, především z praktických důvodů – podobně vznikly např. i sbírky D.C.43 a D.C.46. První a druhá část sbírky kolovaly nejdříve samostatně (v 16. a 17. stol.), avšak v pozdější době je sjednotil snad až Jahia Juhana. Sbírka obsahuje jen minimum mandejského materiálu, protože je tvořena převážně z překladů arabských a syrských spisů, jejichž obsah sahá až do novobabylónského období, a nalezneme zde i tzv. „Zjevení Danielovo“, přímo doložené z několika dalších zdrojů. I přesto, že se po celá staletí Mandejci vědomě snažili distancovat od „cizích“ zvyklostí a myšlenek, byla jimi sbírka přijata a nahlížena jako text zjevený (*galalta*), který jim má pomoci v boji proti silám Temnoty. Sbírka byla užívána pro determinaci budoucnosti jednotlivce i společnosti, jako předloha pro tvorbu amuletů a jako pomůcka pro diagnózu a léčbu nemocného.

Pro další a podrobnější studium *Asfar Maluašia* je nutné analyzovat irácké arabské a syrské astrologické, lékařské a věšebné texty, které jsou uloženy ve světových muzeích a soukromých sbírkách.⁶⁷ Tímto lze nalézt spisy, jejichž obsah (nikoliv jen struktura) bude totožný s obsahem mandejského textu a bude moci být považován za zdroj sbírky či jeho pozdější kopii. Bylo by nutné také připojit informace obsažené v kolofonech jiných textových verzí *Asfar Maluašia* a prostudovat další podobné sbírky (D.C. 43, 45, 46) a preklasické magické formule.

Seznam použité literatury

- Barton, T.** 1994. *Ancient Astrology*. London: Routledge.
- Beeston, A. F. L. – Geller, M. J.** 1976. „Notes and Communications“. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 39/2, 421–427.
- Biruni, R.** 1879. *The Chronology of Ancient Nations*, přel. Edward C. Sachau. London: W. H. Allen & Co.
- Buckleyová, J. J.** 2006. *The Great Stem of Souls*. New Jersey: Gorgias Press.
- Buckleyová, J. J.** 2002. *The Mandaeans: Ancient texts and modern people*. Oxford University Press.
- Conybeare F. C.** 1898. „The Testament of Salomon“. *Jewish Quarterly Review* 11, 1–45.
- Cumont, F.** et al. 1903. *Catalogus Codicum Astrologorum Graecorum*, 4. díl. Brusel: Henri Lamertin.
- Cumont, F.** et al. 1912. *Catalogus Codicum Astrologorum Graecorum*, 8. díl, 3. část. Brusel: Henri Lamertin.
- Drowerová, E. S.** 1943. „A Mandæan Book of Black Magic“. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 2, 149–181.
- Drowerová, E. S.** 1950. *Diwan Abatur or Progress Through the Purgatories*. Citta Del Vaticano.
- Drowerová, E. S.** 1949. *The Book of Zodiac (Sfar Malwašia)*. London: The Royal Asiatic Society.
- Drowerová, E. S.** 1959. *The Canonical Prayerbook of the Mandaeans*. Leiden: Brill.
- Drowerová, E. S.** 1937. *The Mandaeans of Iraq and Iran: Their Cults, Customs, Magic Legends, and Folklore*. Oxford: Clarendon Press.
- Drowerová, E. S.** 1939. „Three Mandæan Phylacteries“. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 3, 397–406.
- Ebied, R. Y. – Zouny, M. J. L.** 1976. „A Treatise on Hemerology Ascribed to Ga'far al-Sādiq“. *Arabica* 23/3, 296–307.

⁶⁷ Např. rukopisy Or. 2084, Or. 4434 a Or.5907 v Britském muzeu.

- Furlani, G.** 1921. „Astrologisches aus syrischen Handschriften“. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 75, 122–128.
- Furlani, G.** 1916–1918. „Di una raccolta di trattati astrologici“. *Rivista degli Studi Orientali* 7, 885–889.
- Furlani, G.** 1921. „Eine Sammlung astrologischer Abhandlungen in arabischer Sprache“. *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archeologie* 33/1–2, 157–168.
- Gebelt, J.** 1996. „Mandejské náboženství“. *Religio* 1/4, 37–66.
- Gebelt, J.** 2009. „Masbuta. Mandejský ‚křest‘“. *Theologická revue* 80/1–2, 44–65.
- Hastings, J.** et al. 2003. *Encyclopedia of Religion and Ethics*, sv. 23. Whitefish: Kessinger Publishing.
- Jastrow, M.** 2005. *Dictionary of Targumim*. Peabody: Hendrixon Publishers, Inc.
- Kraeling, C. H.** 1933. „The Mandaic God Ptahil“. *Journal of the American Oriental Society* 53/2, 152–165.
- Lidzbarski, M.** 1909. „Ein mandäisches Amulett“. *Florilegium ou recueil de travaux d'érudition dédiés à Monsieur le Marquis Melchior de Vogüé*. Paris: Imprimerie Nationale, 349–373.
- Lidzbarski, M.** 1978. *Ginza: der Schatz oder das große Buch der Mandäer*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Macúch, R.** 1976. *Zur Sprache und Literatur der Mandäer*, Berlin: Walter de Gruyter.
- Macúch, R. – Drowerová, E. S.** 1963. *A Mandaic Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- McCown, C. C.** 1922. *The Testament of Solomon, edited from manuscripts at Mount Athos, Bologna, Holkham Hall, Jerusalem, London, Milan, Paris and Vienna, with Introduction*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Neugebauer, O.** 1950. „The Book of the Zodiac (Sfar Maluašia) D. C. 31 by E. S. Drower“. *Journal of the American Oriental Society* 70/4, 309–313.
- Neugebauer, O.** 1951. „The Study of Wretched Subjects“. *Isis* 42/2, 111.
- Nieuwenhuis, T.** 1982. *Politics and society in early modern Iraq: Mamluk Pashas tribal Shayks and local rule between 1802 and 1831*. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.
- Nosek, B.** 2005. *Aramejština babylónského Talmudu*. Praha: Karolinum.
- Nöldeke, T.** 1875. *Mandäische Grammatik*. Halle: Verlag der Buchhandlung des Weisenhauses.
- Pognon, H.** 1989. *Inscriptions mandaites des coupes de Khouabir*. Paris: Imprimerie Nationale.
- Popović, M.** 2007. *Reading the human body: physiognomics and astrology in the Dead Sea scrolls and Hellenistic-early Roman period Judaism*. Leiden: Brill.
- Rochbergová, F.** 1999–2001. „The Babylonian Origins of the Mandaean Book of the Zodiac“. *ARAM* 11/2, 237–247.
- Rudolph, K.** 2010. *Gnóze: Podstata a dějiny náboženského směru pozdní antiky*. Praha: Vyšehrad.
- Sarton, G. – Siegel, F.** 1950. „Seventy-Sixth Critical Bibliography of the History and Philosophy of Science and of the History of Civilization (To May 1950)“. *Isis* 41/3–4, 328–424.
- Schimmel, A.** 1989. *Islamic Names*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Sims-Williams, N.** 1995. „Christian Sogdian Texts from the Nachlass of Olaf Hansen, II: Fragments of Polemic and Prognostics“. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 58/2, 288–302.
- Varáhamihira.** 1996. *Brhat Samhita of Varahamihira*, 1. díl. Motilal Banarsidass Publ.
- Wallis Budge, E. A. T.** 1913. *Syrian anatomy, pathology and therapeutics, or „The Book of Medicines“*, 2 díly. London: Humphrey Milford.